

О.М.Кузьмук,
*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної
роботи Інституту соціальних наук
СНУ ім. Лесі Українки*

ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МУЛЬТИРЕЛІГІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В сучасній соціології, незважаючи на значний обсяг наукових робіт, присвячених різним аспектам релігії, релігійності та релігійної ідентичності, недостатньо повно проаналізована проблема релігійної ідентичності в мультирелігійному просторі українського суспільства. Вимагають поглибленого вивчення і специфіка міжконфесійних відносин в українському суспільстві та можливість досягнення толерантності у релігійному просторі сучасного українського суспільства. Серед сучасних дослідників, які висвітлюють проблематику релігійності, можна назвати А.Колодного, Н.Балабанову, Б.Вілсона, В.Гараджу, М.Парашевіна, Л.Рязанову, Ю.Синеліна та ін. Дослідження релігійної ідентичності та специфіки міжконфесійних відносин відображені в працях Л.Филипович, П.Яроцького, П.Кралука, О.Лешко, В.Любащенко, Р.Соловій та інших.

Метою статті є соціологічний аналіз феномену релігійна ідентичність в мультирелігійній площині українського суспільства через вивчення та аналіз специфіки міжконфесійної ідентичності.

«Релігійна ідентичність, – на думку Л.Рязанової, – складається через низку процедур, що утворюють певний ранговий ряд. Перш за все людина визначає себе як релігійну або ні, при цьому головний показник – віра в Бога. Потім відбувається конфесійне співвіднесення, залучення до конкретного комплексу, системи релігійних відносин. При цьому припускають, що індивід набуває релігійної компетентності, інтеріоризує релігійні цінності й у своїй поведінці керується відповідними нормами» [6, 37].

Відтак виокремлюють чотири ознаки релігійності: 1) віру;

2) віросповідальну поінформованість; 3) участь у релігійних практиках і позакультовій релігійній діяльності; 4) вплив релігійних цінностей і норм на соціальну поведінку. Віруючих, в системі релігійності яких присутні усі чотири індикатори, прийнято називати воцерковленими.

Зауважимо, що широкий підхід до вивчення релігійності передбачає зведення усіх критеріїв до двох – релігійної свідомості та релігійної поведінки. Хоча саме ці критерії можна розглядати з позиції статички і динаміки досліджуваного питання або віри і справ, які нею зумовлюються [1, 24].

Для поглибленого вивчення критеріїв релігійності та релігійної ідентичності звернімося до емпіричного соціологічного дослідження, проведеного під керівництвом автора у м. Луцьку.

Аналізуючи показник «рівень релігійності», ми дійшли висновку, що цей показник становить 90%. 10% – глибоковіруючі, регулярно відвідують храм, дотримуються в житті релігійних приписів; 71% – віруючі, послідовники конкретної релігії, іноді відвідують храм; 16% – віруючі, але не сповідують конкретної релігії; 3% – байдужі до релігії та церкви; 1% – переконані атеїсти. Очевидно, такий рівень релігійності можна пояснити тим, що для Західної України (в тому числі, і Волинської області) характерним є високий рівень релігійності. Сімейне виховання та активна діяльність релігійних організацій в перспективі можуть дати позитивну динаміку зростання рівня релігійності.

При цьому, як зазначають дослідники, ми створюємо дещо ідеалізовану модель релігійності. Лише аналіз історично-конкретних конфесій дасть підстави стверджувати, що одній частині властивий культовий традиціоналізм, у якому значну вагу мають обрядовість і ритуалізм, для інших – неабияку цінність становлять індивідуальні, релігійні переживання, які досягаються специфічними практиками, треті понад усе цінують можливість послідовників втілювати в життя релігійні заповіді та настанови [4, 32].

У соціологічній літературі дуже часто поняття «стан релігійності» і «релігійна ситуація» вживаються як синоніми. Однак між ними є й деякі відмінності. Поняття «релігійна ситуація» фіксує явище більш конкретне, більш локалізоване у часі і просторі, в його змісті дещо більше значення має характеристика діяльності релігійних організацій і віруючих [1].

Відповідно, наступним критерієм релігійності виступає конфесійна самоідентифікація, яка більш об'єктивна порівняно з попереднім критерієм. При цьому суб'єктивність не полишає і цю ознаку, адже конфесійна самоідентифікація іноді фіксується незалежно від особистої релігійності респондентів, оскільки з тією або іншою історичною релігією ототожнюють себе носії різних типів релігійного світогляду [3].

Одна із серйозних проблем – це ідентифікація респондентів, які називають себе православними, але які мало знайомі із православною, а іноді і з християнською догматикою, рідко відвідують церкву. В такому випадку при складанні інструментарію доцільно застосовувати питання щодо визначення конфесійної ідентичності, довіри до церкви, її статусу в суспільстві тощо [3].

Інститут соціології НАН України у моніторингових дослідженнях групу віруючих розбиває за конфесійними ознаками, виокремлюючи найвпливовіші у країні конфесії. Зважаючи на домінування православної релігійності в Україні, а також переважання кількості «православних», варто зупинитися на дискусійному аспекті православної ідентичності.

Таким чином, за результатами нашого дослідження, 80% позначили свою приналежність до православ'я, 8% – до греко-католицизму, 3% – до протестантизму, 2% – до римо-католицизму. Якщо проводити аналогії з даними Державного комітету статистики, то за конфесійною самоідентифікацією православними себе визнали більше віруючих, ніж свідчать офіційні дані державної статистики.

Наступний критерій релігійності – релігійна свідомість, яка складається з релігійної поінформованості та інтенсивності віри. При цьому: 1) міра релігійної поінформованості різних людей може істотно варіюватися; 2) інтенсивність віри не є прямим наслідком релігійної поінформованості. Людина, яка має богословську освіту; індивід, що пройшов катехизацію; віруючий, який лише відвідує церковні служби, за наявності своєї релігійної свідомості істотно відрізняються. І якщо перші два типи мають доволі цілісну картину світу, то стосовно третього типу варто пам'ятати, що повсякденна релігійна свідомість найчастіше характеризується розпливчастістю, нечіткістю, суперечливістю складових компонентів [6, 36].

Соціологічний аналіз описаного феномену дає підстави стверджувати, що характерними рисами релігійності українців є високий

рівень довіри до церкви та духовенства порівняно з іншими соціальними інститутами (після сім'ї та колег). Значно вищий рівень релігійності жителів сільської місцевості (порівняно з міським населенням), релігійність жінок (в порівнянні з релігійністю чоловіків), у людей із початковою та неповною середньою освітою на відміну від людей з вищою освітою [3].

Ряд питань нашого дослідження стосувалися інформованості респондентів щодо релігійних питань. Більшість опитаних вірить в існування душі (89%), релігійні дива (65%), в існування раю (67%), у чудотворну силу святих реліквій (83%). На запитання «Що Ви розумієте під словом «гріх»? дали відповідь 76% респондентів. На запитання: «Чи відомі Вам релігійні норми (заповіді, приписи) Вашої церкви?» 89% респондентів дали ствердну відповідь. На запитання «Чи вірите Ви у те, що Бог карає за гріхи?» відповіли 90% респондентів. Основними джерелами отримання інформації на релігійні теми є родичі, друзі, знайомі, ЗМІ. Водночас самоосвітою займається лише близько третини опитаних.

Вважаючи наявність релігійної свідомості одним із головних критеріїв релігійності, дослідники мають вирізняти в ньому релігійну поінформованість, тобто певну релігійну онтологію й антропологію, а також наявність самої релігійної віри [2; 4; 6].

Отже, релігійна віра, яка є різновидом віри взагалі, виступає базовою ознакою релігії і предметом емпіричного дослідження. Вона є багатогранним явищем, якому присвячено тисячі праць у різних галузях знань: від теології до математики. Будь-яка людина має віру як «здійснення очікуваного і впевненість у невидимому» (Євр. 11:1) з приводу священного або несвященного. По суті, релігійна віра не потребує емпіричної верифікації, обґрунтування чи підтвердження інструментами науки [2].

На наше переконання, важливою складовою релігійності виступає релігійний досвід, глибина релігійних почуттів і переживань. Так, на думку А.М.Колодного, основним є мінімальний досвід віри, зустрічі Бога з людиною в живому особистому досвіді: релігійний «досвід кожної окремої людини не дає змоги відчутти всю повноту релігії, але буває достатньо живого дотику до релігійної реальності, який дається вірою, в одному лише місці, і тоді приймається як постулат, як надія, як шлях і весь інший зміст релігії, всі її обітниці. Тому цілком немає потреби кожному в своєму особистому досвіді

віри мати весь зміст певного релігійного вчення, подібно до того, як немає необхідності для того, щоб збагнути природу науки, пройти весь науковий шлях людства на своєму особистому досвіді, достатньо пізнати її на окремому випадку» [2, 20]. Втім, релігійний досвід також дуже важко піддається емпіричній верифікації.

Виміряти інтенсивність релігійної віри певною мірою можна через ієрархію ціннісних орієнтацій. Людині притаманна потреба в цінностях, які б визначали абсолютну межу допустимого в повсякденному ставленні до людей, тварин, предметів, природних і надприродних явищ. Священне є невід’ємним атрибутом людської свідомості, оскільки людина завжди шукає щось позараціональне, що може стати авторитетним джерелом формування цінностей. Вплив соціальних ролей, норм і референтних груп є елементом процесу сакралізації життя та його виявів [1, 142].

Відтак найважливішими елементами культової практики більшість опитаних респондентів визнала такі: молитва – 91%, допомога нужденним – 80%, відвідування служб – 68%, піст – 71%, читання релігійної літератури – 42%. 64% респондентів намагаються дотримуватися посту, 25% спрощують його і лише близько 8% заявили, що дотримуються його згідно з церковними приписами.

З метою верифікації показників релігійної поведінки українські соціологи використовують ще такий критерій релігійності, як міра впливу релігійних догм і настанов на соціальну поведінку індивіда. Тут ідеться про те, наскільки інтеріоризовані релігійні цінності та норми, чи фіксуємо ми їх вплив у повсякденному житті, у взаємовідносинах віруючого індивіда зі своїм оточенням. Інтеріоризацію при цьому розуміють як процес перетворення релігійних поглядів, норм і цінностей із зовнішніх на такий, що регулює поведінку, внутрішній образ. Релігійність неодмінно позначається на поведінці віруючої людини, а її можна розуміти як будь-яку людську діяльність, в якій виявляються релігійні переконання, тобто зумовлені релігійною свідомістю вчинки і справи [4, 82].

До речі, у наведеному дослідженні 70% респондентів, які ідентифікували себе як віруючі, вказали, що їхня релігійність так чи інакше впливає на їхню поведінку, 10% – що релігія повністю впливає на їхню поведінку. Треті – лише декларують свою релігійність, тоді як у повсякденній діяльності стверджують, що релігія є відірваною від реальності.

Отже, в процесі реалізації даного дослідження ми дійшли наступних висновків. Рівень релігійності населення перебуває на високому рівні, понад 90% опитуваних ідентифікують себе як віруючі. Переважна більшість опитаних респондентів православні. Велика кількість респондентів, які ідентифікують себе як православних, не дають чіткої відповіді, до якої гілки православ'я належать.

Важливою характеристикою є толерантність. У даному випадку спостерігається зв'язок між силою віри і ставленням до представників інших конфесій. Як свідчать результати проведення соціологічного дослідження, респонденти, яких можна охарактеризувати як «ревних віруючих», не надто терпимо ставляться до інших релігійних об'єднань. Опитувані добре поінформовані про релігійні приписи, що стосуються повсякденного життя людини. Хоча частка тих, хто дотримується релігійних заповідей в своєму повсякденному житті, невелика. Молитва, допомога нужденним, на думку переважної більшості опитаних респондентів, є важливими факторами в релігійному житті людини. Що ж до дослідження кореляційних залежностей між самоідентифікацією та приналежністю до певного соціального класу, самооцінювання рівня матеріального благополуччя та мірою релігійності, то таких залежностей не виявлено, сила зв'язку між даними змінами є невеликою.

Осмислення даної проблеми свідчить про те, що подальші дослідження можуть бути спрямовані на деталізоване вивчення концепту «релігійна ідентичність» та на розробки системи емпіричних індикаторів для вивчення даного феномену в емпіричних соціологічних дослідженнях. Цікавою і перспективною також видається і деталізована розробка показників для вимірювання міжконфесійної ситуації в сучасному українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гараджа В.И.* Социология религии: Учеб. пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 348 с.
2. *Колодний А.М.* Толеризація міжконфесійних відносин: від теоретичного осягнення до практичної реалізації // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – К., 2006. – С. 19–23.
3. Міжконфесійні відносини в Україні (на базі соціопитувань) [Електронний ресурс]. – <http://old.niss.gov.ua/Monitor/>

4. *Паращевін М.А.* Інтегративна роль релігії: історико-соціологічний нарис. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 152 с.
5. Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. – К., 2009.
6. *Рязанова Л.С.* Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст. – К.: Видавництво «Біла криниця», 2004. – 240 с.

Кузьмук О.М. Проблема релігійної ідентичності в мультирелігійному просторі українського суспільства.

Одним із основних завдань сучасних соціологів, які працюють в площині релігієзнавчої проблематики, є вимірювання релігійності індивіда. «Релігійність» є одним із базових показників, які фіксуються в емпіричних соціологічних дослідженнях. Специфіка цього поняття полягає в тому, що, на відміну від поняття «релігія», яке описує соціальну систему як складову різних елементів: релігійних інститутів і спільнот, релігійних відносин і релігійної свідомості, поняття «релігійність» свідчить про міру впливу релігії на свідомість і поведінку індивідів і соціальних груп. Розробка схем, які фіксують вимірювання релігійності, критерії релігійності, важлива з погляду на те, що розроблені критерії релігійності допоможуть соціологові виокремити віруючих, визначити якість їхньої віри.

Крім понять «релігія» та «релігійність», увагу слід приділити і поняттю «релігійна ідентичність», оскільки особливістю релігійно-церковного життя в сучасній Україні є стрімкий розвиток її релігійної мережі. Це явище актуалізує формування та дотримання культури міжконфесійних відносин для подолання роз'єднаності на релігійній основі, міжконфесійних конфліктів і протистоянь.

Основною метою статті є соціологічний аналіз релігійної ідентичності в площині міжконфесійних відносин. Відповідно завданнями є: теоретичний аналіз феномену «релігійна ідентичність» та дослідження релігійної ідентичності населення України.

Ключові слова: релігія, релігійність, релігійна ідентичність, міжконфесійні відносини, толерантність.

Кузьмук О.Н. Проблема релігійної ідентичності в мультирелігійному просторі українського суспільства.

Одной из основных задач современных социологов, работающих в области религиоведческой проблематики, есть измерения религиозности индивида. «Религиозность» является одним из базовых показателей, которые фиксируются в эмпирических социологических исследованиях. Специфика этого понятия заключается в том, что, в отличие от понятия «религия», которое описывает социальную систему как составляющую различных элементов: религиозных институтов и сообществ, религиозных

отношений и религиозного сознания, понятие «религиозность» фиксирует степень влияния религии на сознание и поведение индивидов и социальных групп. Разработка схем, которые фиксируют измерения религиозности, критериев религиозности является важной с точки зрения того, что разработанные критерии религиозности помогут социологу выделить верующих, а также определить качество их веры.

Кроме понятий «религия» и «религиозность», следует уделить внимание и понятию «религиозная идентичность», поскольку особенностью религиозно-церковной жизни в современной Украине является стремительное развитие ее религиозной сети. Это явление актуализирует формирование и соблюдение культуры межконфессиональных отношений для преодоления разобщенности на религиозной почве, межконфессиональных конфликтов и противостояний.

Основной целью статьи является социологический анализ религиозной идентичности в плоскости межконфессиональных отношений. Соответственно основными задачами являются: теоретический анализ феномена «религиозная идентичность» и исследование межконфессиональной идентичности населения Украины.

Ключевые слова: религия, религиозность, религиозная идентичность, межконфессиональные отношения, толерантность.

Kuzmuk O. The problem of religious identity in a multireligious space of Ukrainian society.

Today one of the main tasks of modern social scientists is measurement of individual religiosity. It should be said that «religion» is one of the basic parameters that are fixed in empirical social research. The specificity of this concept is that, unlike the concept of «religion», which describes the social system as a component of various items of religious, institutions and communities, religious relations and religious consciousness. The concept of «religiosity» captures the degree of influence of religion on the minds and behavior of individuals and social groups.

In addition to the concepts of «religion» and «religious» sufficient attention should be paid to the concept of «religious identity». Since the feature of religious and church life in modern Ukraine is the rapid development of the religious network. This phenomenon updates formation and compliance culture interfaith relations to overcome fragmentation on the basis of religion, religious conflicts and confrontations. Also important is the creation of so-called religious identification card (Ed.). Is the study and analysis of religious identity are based selfidentification to some religious organization.

In this paper, based on empirical data sets poll conducted by the author, which was conducted in March and April 2014 in Lutsk. (Method: questionnaire, sampling quota, polled 550 respondents).

The main purpose of the article is a sociological analysis of religious identity in the plane of interfaith relations. Accordingly, the main objectives are: a theoretical analysis of the phenomenon of religious identity and inter-confessional identity research in Ukraine.

Further research can be focused on a detailed study of the concept of «religious identity» and developing a system of empirical indicators to study this phenomenon in empirical social research.

Key words: religion, religiosity, religious identity, interfaith relations, tolerance.